

مطالعه عوامل مؤثر بر وقوع فساد: فراترکیب پژوهش‌ها

طاها عشایری* و طاهره جهان‌پرور**

نوع مقاله: پژوهشی	تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۵	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۰۳	شماره صفحه: ۴۱۲-۳۷۵
-------------------	--------------------------	-------------------------	---------------------

فساد به معنای سوءاستفاده از منابع عمومی و دولتی در راستای اهداف فردی به صورت غیرقانونی است. بر این اساس هدف اصلی پژوهش مطالعه عوامل مؤثر بر وقوع فساد است که به روش استقرایی فراترکیب کیفی در بازه زمانی ۱۳۷۵ الی ۱۴۰۲ انجام شده است. از این رو با نمونه‌گیری غیراحتمالی (تعمدی) از ۹۶ اسناد علمی (استخراج شده از پایگاه علمی نورمگز، مگ ایران و ایران داک) و سپس غربالگری و گزینش، ۴۳ مورد به عنوان حجم نمونه به روش تعمدی - غیراحتمالی انتخاب و وارد فاز تجزیه و تحلیل با نرم‌افزار *Excell* و *Maxqda 2022* شدند. نتایج نشان می‌دهد در ایران آنومی اخلاقی (ضعف ارزش‌های اخلاقی جامعه؛ ضعف تعلق‌های مذهبی و ضعف اخلاق سازمانی)، آنومی فرهنگی (جامعه‌پذیری نامناسب فرهنگی؛ سبک زندگی غیرارزشی و ناپهنجاری فرهنگی)؛ آنومی اجتماعی (کژکارکردی سرمایه اجتماعی؛ تبعیض اجتماعی؛ کژکارکرد نهاد‌های اجتماعی و رواج بی‌هنجاری اجتماعی)؛ آنومی کنترل اجتماعی (بحران نظام کنترل رسمی و غیررسمی)؛ آنومی سازمانی - نهادی (کج‌روی سازمانی؛ تبعیض سازمانی؛ حکمرانی ضعیف سازمانی و کژکارکرد اداری)؛ آنومی آموزشی (ضعف رسانه‌های اجتماعی؛ سواد اطلاعاتی پایین و کژکارکردی آموزشی)؛ آنومی اقتصادی (بی‌ثباتی اقتصادی؛ فشارها و تبعیض اقتصادی و بحران فضای کسب‌وکار) و آنومی سیاسی (ضعف حکمرانی سیاسی؛ کژکارکردی نهاد‌های سیاسی و انحرافات سیاسی) در گرایش به فساد مؤثر بوده است.

کلیدواژه‌ها: فراترکیب؛ فساد؛ آنومی سیاسی؛ سواد اطلاعاتی؛ بی‌سازمانی اجتماعی

* استادیار دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول)؛

Email: t.ashayeri@uma.ac.ir

** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران؛

Email: jparvar@yahoo.com

فصلنامه مجلس و راهبرد، سال سی‌ام، شماره یکصدوشانزدهم، زمستان ۱۴۰۲

doi: 10.22034/MR-2201-5007

مقدمه

فساد در جامعه، به دلیل آنومی چندگانه رخ می‌دهد. آنومی^۱ به کاهش نفوذ هنجار در سطح اجتماع اطلاق می‌شود و با کاهش اقتدار اخلاق، نظام کنترلی، وجدان، فرهنگ ارزشی و باورهای مذهبی همراه است. جامعه آنومیک با احساس پریشانی، تشویش، سردرگمی و فقدان راهنمای اخلاقی - اجتماعی روبه‌رو است؛ چون بی‌سازمانی رایج است، منفعت‌طلبی، فردگرایی، خلیقات مادی (کالاپرستی و مصرف‌گرایی) و خودخواهی افزایش می‌یابد. این وضعیت مستعد بی‌نظمی، جرم و انحراف است. با کاهش التزام اجتماعی و نبود ملاک راهنمای رفتاری انسان‌ها بی‌تفاوتی و فردگرایی افراطی رشد می‌کند و قواعد رفتاری در جامعه شکسته می‌شود. آنومی همان احساس بی‌ریشگی و بی‌هدفی است که مشخصه آن، نبود هدایت اخلاقی است. پیامد فروریختن نظم و سامان اجتماعی این خواهد بود که مردمان بسیاری احساس می‌کنند معنای زندگی‌شان گم شده است. علت کج‌روی و تخلف انسان، مطابق نظریه بی‌سازمانی اجتماعی، فشاری اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی (ساختاری) است که در جامعه بر فرد وارد می‌شود.

هدف اصلی نهاد و سازمان‌ها، حل نیازهای اجتماعی است، در صورتی که دچار بی‌سامانی شوند و نتوانند نیازها و مطالبه اجتماعی را تأمین کنند، افراد باید به نیازهای اجتماعی (خوراک، پوشاک و مسکن) پاسخ دهند، در صورتی که برای برآورده شدن با مانع روبه‌رو شوند، یا دیر به آن برسند، دچار ناکامی اجتماعی می‌شوند. ناکامی یعنی وجود موانعی که از دستیابی به هدف و رسیدن به آرزوهای فردی و اجتماعی ممانعت می‌کند، هرچه شدت این محرومیت در اثر بی‌سازمانی اجتماعی زیاد شود، فرد به انسانی خشن، بی‌هدف، قانون‌شکن و کج‌رو تبدیل می‌شود. توزیع فرصت‌های

1. Anomie

نابرابر، بی‌عدالتی، عدم مهار فقر و بیکاری، رفاه اجتماعی، ناکامی و تبعیض اجتماعی، محرومیت اجتماعی، توسعه نابرابر و نافرجام (توسعه‌ای که به فقر و شکاف طبقاتی و افزایش نارضایتی منجر شود)، کاهش امنیت سرمایه‌گذاری و از بین رفتن بسترهای رونق تولید و کسب‌وکار اجتماعی، بسترهای ظهور فساد را رقم می‌زند، به طوری که فرد از سهل‌ترین و غیرقانونی‌ترین مسیر در پی انباشت ثروت و رفاه است و حالت عادی توسعه و پیشرفت را غیرممکن، طولانی‌مدت و مبهم پیش‌بینی می‌کند. این قواعد فکری - رفتاری، حکایت نظریه بی‌سازمانی اجتماعی است که پژوهش فعلی به دنبال تبیین دلایل چندگانه و چند سطحی (خرد - کلان) ظهور فساد با تکیه بر روش فراترکیب (بازه زمانی ۱۳۷۵ الی ۱۴۰۲) است.

۱. بیان مسئله

فساد از مهم‌ترین مسائل اجتماعی جامعه ایران است که باعث کاهش انتظام اجتماعی و افزایش آسیب‌های اجتماعی زیادی شده است و نوعی کج‌روی محسوب می‌شود (عشایری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۷). قرن ۲۱ سده آغاز فساد مالی و رواج کلاهبرداری مالی است. این رسوایی اخلاقی - رفتاری به معنای سوءاستفاده از منابع عمومی برای اهداف فردی بوده و شدت آن در کشورهای کمتر توسعه و در حال توسعه بیشتر است. هرچه نظام اجتماعی، رابطه را به جای ضابطه و انتساب را به جای اکتساب ترجیح دهد، به همان میزان با بحران انحراف رفتاری مواجه خواهد شد (میرمحمدی و حسن‌پور، ۱۳۹۰). بین توسعه اقتصادی و سطح فساد رابطه معکوسی وجود دارد. هرچه سطح درآمد کشورها پایین، احتمال فساد در میان کارمندان دولتی نیز بیشتر و همچنین هرچه حجم دولت گسترده‌تر، میزان تمایل به فساد افزایش می‌یابد (یاراحمدی و همکاران، ۱۳۹۸). در مقایسه بین‌بخشی خصوصی و دولتی، به دلیل حاکمیت فرهنگ

رقابت، پاسخگویی و بازرسی، احتمال فساد در نهادهای خصوصی کمتر است. فساد در جامعه، حاصل کنش متقابل بین گیرنده و پیش‌نهاددهنده است. این به معنای وجود فرصت و بستر انجام یک کنش فسادآمیز است (حسن‌زاده، ۱۳۹۰).

فساد مالی در جامعه تاریخچه طولانی دارد، به طوری که ۱۲۰۰ سال قبل از میلاد در قوانین حمورابی و آتن باستان، ارسطو در کتاب نسل و فساد، دانته در کتاب کمدی الهی و همچنین در اواخر قرن پنجم میلادی و محاکمه فیدياس به دلیل سوءاستفاده‌های مالی صورت گرفته در روند ساخت بناهای تاریخی آکروپولیس، از نشانه‌های تاریخی فساد است. فساد، سوءاستفاده از قدرت عمومی برای سود شخصی یا پاداش نامشروع برای وادار کردن فرد به تخلف از وظیفه یا نادرستی، تقلب، فقدان راستی و درستی آمده است (زاهدی، ۱۳۸۸). بین فساد و رشد تولید داخلی، نابرابری درآمدی، فقر، توسعه انسانی و سلامت اجتماعی رابطه وجود دارد و بر کیفیت حکمرانی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اثر منفی می‌گذارد به طوری که توسعه اقتصادی جامعه را با اختلال مواجه می‌کند (افشار، پاک‌سرشت و افشار، ۱۳۹۷: ۱۱). هرچه فساد بیشتر، نابرابری بیشتر و در نتیجه توسعه انسانی و سلامت اجتماعی کمتر و نظم اجتماعی دچار فروپاشی می‌شود. در این حالت، جامعه به دلیل بی‌سازمانی اجتماعی (بی‌تفاوتی، کاهش اقتدار اخلاقی، بحران نظام کنترلی، آنومی اجتماعی و تضاد سیاستگذاری در مدیریت فساد)، جاذبه‌ای برای سودجویان مالی و دافعه‌ای برای مصلحان اجتماعی (نخبگان اجتماعی) می‌شود.

وقوع فساد امری چند علتی است (عباس‌زاده واقفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲). کژکارکردی برخی از نظام‌های سیاسی در قالب فساد سیاسی، موضوعی مهم و دیرینه است که نشانه ناکارآمدی سیستم سیاسی است که زیرساخت‌های سیاسی و حوزه‌های تعاملی آن با دیگر بخش‌های جامعه را ویران ساخته و بخش عظیمی از

منابع حاکمیتی، اجتماعی و انسانی را زایل می‌کند. فساد سیاسی با اقتصاد سیاسی مرتبط است و با پیوند دو سطح سیستم سیاسی و اقتصادی، نقش نخبگان سیاسی را در هر دو سطح نشان می‌دهد (همتی، علویان و کریمی، ۱۳۹۹). گوگل، برابر واژه فساد در پژوهش‌های زبان فارسی، بیش از ۴۲,۸۰۰,۰۰۰ سند و برای واژه Corruption در زبان انگلیسی بیش از ۱۹۸,۰۰۰,۰۰۰ سند به‌دست می‌آید. این میزان سند، بیانگر محتواهای تولیدشده و پژوهش‌های متعددی است که درباره موضوع فساد و متغیرهای آن در سطوح فردی، سازمانی، ملی، منطقه‌ای یا بین‌المللی در مراجع علمی انجام شده‌اند (یاراحمدی و همکاران، ۱۳۹۸). در کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی ۱۵ درصد شرکت‌ها ناچارند برای تداوم فعالیت خود رشوه پرداخت کنند؛ در حالی که این رقم برای کشورهای آسیایی ۴۰ درصد و برای کشورهای شوروی سابق بسیار بالاتر حدود ۶۰ درصد است (حسینی هاشم‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۰۱).

مطابق نتایج مطالعات؛ پدیده‌های رشوه‌خواری، اختلاس، خویشاوندسالاری و تبعیض در ۱۰ سال گذشته افزایش یافته است (جلیلی، ۱۳۹۷). رشوه در ایران به‌عنوان شایع‌ترین گونه از فساد اقتصادی بوده و آشنابازی و اختلاس به‌ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار دارند (حسن‌زاده، ۱۳۹۰). فساد در جامعه به یکی از مسائل اجتماعی در سطح سازمانی و غیرسازمانی تبدیل شده و در این زمینه؛ محققان، پژوهشگران و مدیران سازمانی و دانشگاهی؛ پژوهش‌های مختلفی را در بازه زمانی ۱۴۰۲-۱۳۷۵ انجام داده‌اند. از این رو با توجه به حجم زیاد پژوهش (۴۳ تحقیق)؛ نتایج پراکنده و نامنسجم؛ روش‌های مختلف (کمی، کیفی و اسنادی) و وضعیت جغرافیایی و زمانی مختلف؛ پژوهش فعلی قصد دارد با روش فراترکیب الگوی یکپارچه ظهور فساد را در ایران بررسی و طراحی کند.

۲. مبانی و رویکردهای نظری

۱-۲. فساد

فساد معادل تباه شدن، متلاشی شدن، مضمحل شدن، گندیدن، چرک کردن آمده و به معنای سوءاستفاده از اختیار واگذار شده به فرد برای کسب منفعت شخصی یا سوءاستفاده از جایگاه دولتی برای منافع خصوصی است. منتسکیو، فساد را نوعی روند تغییر انحطاطی یک نظام به رژیم استبدادی تلقی کرده و تأکید دارد که فساد در هر نظام اجتماعی، با فساد در اصول و معیارهایش آغاز می‌شود. فساد، سرمایه اجتماعی را از بین برده و مانع مهم برای توسعه اجتماعی بوده و افزایشده شکاف طبقاتی، فقر و کاهشده عملکرد خدمات عمومی و رضایت اجتماعی است (میرمحمدی و حسن‌پور، ۱۳۹۰). فساد براساس مؤلفه‌های پنج‌گانه زیر تعریف می‌شود:

- **روابط کارگزار - عامل:**^۱ عامل (کارمند) کسی است که منافع کارفرما یا کارگزار را می‌پذیرد، گویا خود مالک منافع بوده و در آن راستا حرکت می‌کند. اگر عامل یا مدیر منافع کارفرما را قربانی کند؛ دچار فساد شخصی شده است. فساد در اینجا یعنی سوءاستفاده از اعتماد کارفرما برای نفع شخصی است.
- **سوءاستفاده از اداره دولتی یا امور عمومی:** کارمند عمومی در صورتی فاسد است که پول یا چیز باارزشی را برای انجام یا عدم انجام کاری که وظیفه‌اش است، دریافت کند یا اعمال اختیاری که در حوزه صلاحیت خود است به دلایل ناصحیحی انجام دهد.
- **شکستن قانون:** برخی فساد را تخلف از آنچه قانون بیان کرده و باید باشد یا اجرا شود، تعریف می‌کنند. پس قواعد قانونی در زمینه خدمات عمومی مشخص و تعریف شده‌اند و هرگونه عملی در جهت شکستن این قواعد فساد تلقی می‌شود.

1. Principal - agent

- ناسازگاری با افکار عمومی: فساد نقض وظیفه عمومی یا انحراف از معیارهای اخلاقی والا در مبادله برای به‌دست آوردن پول، قدرت یا پرستیژ است. چنین عملی ممکن است غیرقانونی یا انحراف از معیارهای اخلاقی بدون نقض قوانین باشد.
- نقض منافع عمومی: فساد مسئولیت، پاسخگویی در سیستم عمومی با نظم عمومی را نقض کرده و در واقع ناسازگار با چنین سیستمی است و سیستم عمومی فراسوی منافع ویژه قرار دارد. تخطی از منافع عمومی برای به‌دست آوردن امتیاز خاصی؛ فساد تلقی می‌شود (افشار، ۱۳۹۹).

۲-۲. گونه‌های فساد

مهم‌ترین انواع فساد در تئوری‌ها به شرح ذیل است:

- فساد سیاسی: سوءاستفاده از قدرت سیاسی در جهت اهداف شخصی و نامشروع است. اصولاً فساد سیاسی و قدرت همزادند؛ یعنی تا زمانی که قدرت وجود نداشته باشد از فساد سیاسی هم خبری نخواهد بود (فرهادی‌نژاد، ۱۳۸۳).
- فساد قانونی: وضع قوانین تبعیض‌آمیز به نفع سیاستمداران قدرتمند و طبقات مورد لطف حکومت است. این نوع رفتار که در اصطلاح به آن «فساد قانونی» اطلاق می‌شود، باور عمومی مبنی بر اینکه فساد فقط شامل اعمالی می‌شود که مغایر با قانون است را رد می‌کند (عشایری و نامیان، ۱۳۹۸: ۱۰۴).
- فساد اداری: فرد به‌دلیل تحقق منافع شخصی خود و دستیابی به سطح رفاه بیشتر یا موقعیت بهتر، خارج از چارچوب رسمی وظایف دولتی عمل کند؛ به‌عبارت‌دیگر فساد، ابزاری نامشروع برای برآوردن تقاضاهای نامشروع از نظام اداری است (فرهادی‌نژاد، ۱۳۸۳). هیدن هایمر^۱ فساد اداری را به سه دسته

1. Hidden Heimer

تقسیم می‌کند: الف) فساد سیاه که از نظر نخبگان و توده مردم منفور است؛ ب) فساد خاکستری که از نظر نخبگان منفور و توده مردم به آن بی‌اعتنا هستند و ج) فساد سفید که ظاهراً مخالف قانون است؛ اما اکثر اعضای جامعه آن را چندان مضر و بااهمیت نمی‌دانند (عباس‌زادگان، ۱۳۸۳: ۱۶).

• **فساد اقتصادی (مالی):** فساد اقتصادی به‌عنوان پدیده‌ای برخاسته از تلاقی منافع بخش عمومی و خصوصی با یکدیگر، حاصل رفتار منفعت‌جویانه کسانی است که نمایندگی بخش عمومی را برعهده دارند یا از قدرت و اختیارات دولتی برخوردارند و از آن برای مقاصد شخصی، خانوادگی یا گروهی و با انگیزه کسب فرصت‌های سیاسی یا اقتصادی، سوءاستفاده می‌کنند و در اشکال مختلف در یک سیستم ظهور پیدا می‌کند. بر این اساس رشوه؛^۱ اخاذی؛^۲ کلاهبرداری؛^۳ اختلاس^۴ و آشنابازی^۵ از مهم‌ترین گونه‌های فساد مالی هستند (حسن‌زاده، ۱۳۹۰).

• **فساد سازمانی:** فساد به‌طور کلی در سازمان‌های دولتی و برای برخورداران برخی مدیران و کارکنان از اختیارات انحصاری تعریف شده و به دو شکل کلی: الف) فساد بزرگ و مفهومی (رشوه، تملق و چاپلوسی، اختلاس و اخاذی) و ب) فساد کوچک (تبادل میزان کم‌پول) تقسیم می‌شود (شفیعی، همتی‌نژاد و پرواز، ۱۳۹۶).

• **فساد ورزشی:** فسادهایی که در ورزش به‌خصوص در بخش حرفه‌ای اتفاق می‌افتد ممکن است از سوی ورزشکاران، مربیان، داوران، مدیران باشگاه‌ها، افراد دولتی

1. Bribery

2. Extortion

3. Fraud

4. Embezzlement

5. Nepotism

درگیر در ورزش، حامیان مالی، حقوقدان‌های ورزشی، رؤسای فدراسیون‌ها و انجمن‌های ورزشی، اعضای کمیته‌ها و سازمان‌های ورزشی، برگزارکنندگان مسابقات ورزشی، مأموران مالیاتی، مقامات اداری مسئول، ناظران، تماشاگران و حتی برخی داوطلبان انجام شود که در ورزش فعالیت دارند.

۳. پیشینه و سابقه مطالعه فساد در ایران

جدول ۱. پیشینه پژوهش

نویسندگان	سال	نوع	عنوان	روش
غلامزاده، عباسی و احمدی راد	۱۴۰۱	مقاله پژوهشی	فساد اداری و گلوگاه‌های آن در ساختار سازمانی و مدیریتی مورد مطالعه مراکز علمی و دانشگاهی	اسنادی
بهشتی و نوریان نجف‌آبادی	۱۴۰۱	مقاله پژوهشی	تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فرهنگ فساد	کمی
یامی	۱۴۰۱	رساله ارشد	بررسی عوامل مؤثر بر باور شهروندان به فساد اقتصادی در صدور مجوزهای شهرسازی شهرداری مشهد	کمی
امیرحسینی و همکاران	۱۴۰۱	مقاله پژوهشی	طراحی الگوی عوامل مؤثر بر فساد اداری - مالی در سازمان‌های ورزشی	کمی
بختیاری، صالح‌نیا و سیفی	۱۴۰۱	مقاله پژوهشی	طراحی مدل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد اقتصادی در ایران با رویکرد مدل‌سازی ساختاری - تفسیری	کیفی
راسخ، رحمانیان و کریمی	۱۴۰۱	مقاله پژوهشی	تبیین‌کننده‌های اجتماعی گرایش به فساد اداری و مالی در بین کارمندان دولتی شهر چهرم	کمی
شهنازی، هادیان و آیین‌افضل	۱۴۰۱	مقاله پژوهشی	شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد اقتصادی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی	کمی
عربی و بهلولوند	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر فساد مالی مبتنی بر رویکرد بی‌زین	کمی
دانایی‌فرد، مولوی و سهرابی	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	جنبه تاریک سرمایه اجتماعی: بررسی نقش سرمایه اجتماعی در تمایل به فساد اداری	کمی
راه‌پیما و همکاران	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	بررسی تأثیر عوامل گسترش فساد اداری بر شاخص‌های اقتصادی و ارائه راهکارهای مقابله‌ای	اسنادی

نویسندگان	سال	نوع	عنوان	روش
بکتاش	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	پدیده فساد اداری و بررسی جامعه‌شناختی علل و آثار و راهکارهای مقابله با آن	کیفی
جهانی و تبیانیان	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	عامل سازمانی و مدیریتی مؤثر بر فساد اداری مالی در سازمان‌های دولتی	کیفی
همایونی فر و توتونچی	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	بررسی عوامل مؤثر بر فساد اداری در کشورهای منتخب تولیدکننده نفت با رویکرد برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای: کاربرد مدل کوانتایل	کمی
کارزانی	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	عوامل مؤثر بر وقوع فساد اداری از دیدگاه وکلا شهر ایلام	کیفی
شهابی و هاشم‌پور صادقیان	۱۴۰۰	مقاله پژوهشی	رسانه‌های اجتماعی و بازنمایی فساد	کیفی
همتی، علویان و کریمی	۱۳۹۹	مقاله پژوهشی	دولت پری بندال: چارچوبی تئوریک برای فهم فساد سیاسی	اسنادی
صالحی	۱۳۹۹	مقاله پژوهشی	عوامل بروز فساد اداری از دیدگاه اسلام	اسنادی
طاهايي نژاد نوبری و پاکزاد	۱۳۹۹	مقاله پژوهشی	شناسایی گلوگاه‌های فساد در مجموعه صنعت نفت به‌منظور اتخاذ تدابیر پیشگیرانه	کیفی
امینی و سخنور	۱۳۹۹	مقاله پژوهشی	شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد اداری مانع تحقق اقتصاد مقاومتی	کیفی و کمی
بذرافشان	۱۳۹۹	مقاله پژوهشی	بررسی رابطه ساختار سازمانی و سلامت نظام اداری در شرکت ملی گاز ایران	کیفی و کمی
یاراحمدی و همکاران	۱۳۹۹	مقاله پژوهشی	مروری بر پیشران‌ها و پسران‌های فساد در سازمان‌ها با استفاده از روش فراترکیب	کیفی و کمی
معینی‌کیا و همکاران	۱۳۹۸	مقاله پژوهشی	تحلیل رابطه بین معنویت در محیط کار و فساد اداری: نقش میانجی اخلاق حرفه‌ای	کیفی و کمی
موسوی دوست	۱۳۹۸	مقاله پژوهشی	علل و پیامدهای فساد اداری	اسنادی
میرساردو	۱۳۹۸	مقاله پژوهشی	بررسی نگرش دانشجویان در مورد علل اجتماعی فرهنگ فساد اداری	کیفی و کمی
قربانی، محمدی و زارعیان	۱۳۹۸	مقاله پژوهشی	تدوین الگوی مدیریت فساد در ورزش ایران	کیفی
هنری و محمودی	۱۳۹۸	مقاله پژوهشی	تبیین الگوی کمی عوامل بروز فساد در صنعت فوتبال ایران	کمی

نویسندگان	سال	نوع	عنوان	روش
افشار، پاک‌سرشت و افشار	۱۳۹۷	مقاله پژوهشی	فرایند شکل‌گیری فساد در ایران بعد از انقلاب	کیفی
شفیعی، همتی‌نژاد و پرواز	۱۳۹۶	مقاله پژوهشی	تبیین اثر عوامل سازمانی و مدیریتی بر بروز فساد اداری مالی در سازمان‌های ورزشی	کیفی و کمی
عباس‌زاده واقفی، دلخواه و فروزنده دهکردی	۱۳۹۶	مقاله پژوهشی	شناسایی علل بومی بروز فساد اداری	کیفی و کمی
خندان	۱۳۹۵	مقاله پژوهشی	فساد سیاسی و اداری: تأثیرات متقابل و نقش عوامل اجتماعی	کیفی و کمی
فرهادی‌نژاد	۱۳۹۶	کتاب	مه‌ار فساد: تجارب و راهبردها	اسنادی
فرهادی‌نژاد و نظریان	۱۳۹۰	مقاله پژوهشی	پیمایشی طولی در زمینه علل فساد اداری و روش‌های کنترل (۱۳۷۸-۱۳۸۸)	کیفی
هاشمی و پورامین‌زاد	۱۳۹۰	مقاله پژوهشی	فساد اداری و راهبردهای مبارزه با آن	اسنادی
حسن‌زاده	۱۳۹۰	گزارش	بررسی ابعاد مختلف فساد اقتصادی و ارائه راهکار رسانه‌ای برای رسانه ملی در مواجهه با آن	کمی و کیفی
دادگر و نظری	۱۳۸۸	مقاله پژوهشی	نقش مقابله با فساد اقتصادی در ارتقای بهره‌وری ملی	کیفی
رفیع‌پور	۱۳۸۸	کتاب	سرطان اجتماعی فساد	کمی
خضری	۱۳۸۷	مقاله پژوهشی	آسیب‌شناسی روش‌های مبارزه با فساد اداری در ایران	کیفی
سازمان بازرسی کل کشور	۱۳۸۶	گزارش	فساد اداری، عوامل بروز و راهکارهای پیش‌گیری و مقابله با آن	کمی
قلی‌پور و نیک‌رفتار	۱۳۸۵	مقاله پژوهشی	فساد اداری و راهکارهای مناسب برای مبارزه با آن	کمی
فرخ‌سرشت	۱۳۸۳	مقاله پژوهشی	بررسی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری به‌منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن در روند توسعه جمهوری اسلامی ایران	کیفی و کمی
خداداد حسینی و فرهادی‌نژاد	۱۳۸۰	مقاله پژوهشی	مطالعه فساد و روش‌های کنترل	کیفی و کمی
لطیفیان	۱۳۷۵	مقاله پژوهشی	عوامل مؤثر در فساد اداری و راه‌های مبارزه با آن	کمی

۱-۳. نظریه بی‌سازمانی اجتماعی

نظریه بی‌سازمانی اجتماعی، ریشه‌های شکل‌گیری فساد را در جامعه به شکاف اجتماعی (طبقاتی، مالی و فرهنگی) نسبت می‌دهد. جامعه هرچه با محرومیت نسبی بیشتری مواجه شود، به همان میزان بستر تولیدکننده رفتارهای انحرافی خواهد بود، افرادی که در وضعیت آنومیک و شرایط فشار اجتماعی زیست می‌کنند، کج‌راهه را برای شهرت، دست یافتن به موقعیت اقتصادی و حل ناکامی اجتماعی برمی‌گزینند. نقش احساس محرومیت نسبی و سرخوردگی در تولید تعارض‌ها و ایجاد اختلال اجتماعی در اندیشه‌گر آمده است (بشیریه، ۱۳۸۹: ۶۲). وی در کتاب چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟ سرخوردگی روانی را زمینه‌ساز بی‌نظمی اجتماعی و اختلال اجتماعی می‌داند. هرچه سرخوردگی (ناکامی اجتماعی در اثر محرومیت‌ها) زیادتر، به همان میزان، انگیزه تخلف و ابداع راه‌های نامشروع برای حل مانع موجود زیادتر می‌شود (گر، ۱۳۹۸: ۶۲). در افکار رابرت مرتن، این محرومیت و شکاف اجتماعی، ناشی از تضاد تناقضات ساختار اجتماعی - فرهنگی، زمینه‌ساز فساد است (توسلی، ۱۳۸۸: ۴۰) و در اثر این موانع بین ساختار فرهنگی و اجتماعی پنج واکنش سازگاری و هم‌نوایی؛^۱ نوآوری؛^۲ مناسک‌گرایی؛^۳ انزواطلبی^۴ و شورش^۵ (قربانی و فیض‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۰۷) اتفاق می‌افتد. این وضعیت حاصل یک جامعه آنومیک بوده و از چنین فضای اجتماعی؛ انحراف سازمانی، اداری و اجتماعی ظهور می‌کند.

آنومی اصطلاح دورکیم برای اشاره به حالت نبود قاعده و نظارت بر رفتارها در هر جامعه است که کنترل اجتماعی کارایی خود را از دست می‌دهد (عشایری و

-
1. Conformity
 2. Innovation
 3. Ritualism
 4. Retreatment
 5. Rebellion

نامیان، ۱۳۹۸). در جامعه آنومیک که از نشانه‌های بی‌سازمانی اجتماعی است، اخلاق اجتماعی و انسانی اهمیت خود را از دست می‌دهد. خودخواهی، فردگرایی، تلاش برای کسب موقعیت و منافع شخصی؛ در جامعه منزلت اجتماعی تلقی شده و فرهنگ اجتماعی دچار اختلال می‌شود. بی‌سازمانی اجتماعی به هرج و مرج؛ آشفتگی اجتماعی و انحراف‌های اخلاقی می‌انجامد (شارون، ۱۳۷۹: ۱۸۸). در شرایط بی‌ثباتی اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی (نشانگان بی‌سازمانی اجتماعی)، به دلیل کاهش توان و کارایی جمعی نظام کنترلی، فردگرایی (افراد سودجو) از فضای اجتماعی برای منافع شخصی بهره می‌برند، هدف اصلی دور زدن قانون و کسب منفعت فردگرایانه است. مهم‌ترین گزاره حاکم در دل فضای بی‌سازمانی، گم‌شدن عنصر اخلاق (یک عامل کنترلی) است، هرچه اهمیت و ارزش اخلاق در نظام اجتماعی - سیاسی دچار توجیه و تحلیل برای اهداف فردی به کار رود، سلامت فردی و اجتماعی در معرض خطر قرار می‌گیرد و در هنگام فرصت اجتماعی، انسان‌ها به فساد اقدام می‌کنند. اخلاق، وجدان و پلیس مخفی آدمی در کالبد انسانی است که جامعه را از گفتمان هابزی «انسان‌ها گرگ یکدیگرند» دور می‌کند و به یک جامعه قابل‌زیست امیل دورکیمی نزدیک می‌سازد، هرچه جامعه شرایط اخلاقی خود را از دست دهد، به همان میزان به فرضیه هابز نزدیک‌تر می‌شود. دورکیم مشکل جامعه جدید را در خصلت اخلاقی آن می‌داند. اولویت دادن به منافع گروهی، هرچه باشد؛ همیشه خصلتی اخلاقی دارد. درواقع وی اخلاق را برخاسته از گروه و جمع دانسته و اعتقاد دارد که از طریق روابط متقابل، صمیمیت و احساس مشترک تعهد و نشاط ایجاد می‌شود. زندگی بدون وجود الزام‌های اخلاقی یا ضرورت‌های اجتماعی، تحمل‌ناپذیر می‌شود و درنهایت نیز به شکل‌گیری پدیده آنومی، یعنی نوعی احساس بی‌هنجاری می‌انجامد که ظهور فساد ناشی از این وضعیت است.

در جوامع امروزی خواه در سطح جامعه و خواه در سطح برخی گروه‌های تشکیل‌دهنده آن، معیارها و هنجارهای سنتی، وضعیتی در حال تضعیف دارد، بدون آنکه هنجارهای جدیدی جایگزین آن شود. بر همین اساس، بی‌هنجاری در شرایطی پدید می‌آید که در حوزه‌های معینی از زندگی اجتماعی، معیارهایی روشن برای راهنمایی رفتار وجود نداشته باشد و پیامدهای آنومی نیز در شکل نوعی نابسامانی روانی و فردی و در قالب تعارض شخصیت فردی و خودخواه انسان با شخصیت اجتماعی و دیگرخواه او متجلی می‌شود. علت آشکار تحقق آنومی تحولات شتابان اقتصادی - اجتماعی است، زیرا این تحولات، نوعی بحران را در نظام ارزشی و هنجاری جامعه به دنبال می‌آورد. پس کژرفتاری‌ها در اندیشه دورکیم معلول بی‌سازمانی اجتماعی (فرسایش ارزش‌های اجتماعی - اخلاقی، فردگرایی، هرج و مرج اجتماعی، شکاف اجتماعی، محرومیت نسبی، کژکارکردی نهادی، کاهش نظارت‌های اجتماعی، جابه‌جایی هنجاری و ارزشی) است. فقدان اجماع در باب ارزش‌های اجتماعی به محو و غیبت تدریجی سامان اخلاقی منجر می‌شود و جامعه، مدیریت مؤثر و کنترل اجتماعی لازم را بر فرد از دست می‌دهد. ثبات اجتماعی برخاسته از قواعد اخلاقی و نحوه مدیریت صحیح اجتماعی و منوط به چگونگی اعمال کنترل اخلاقی افراد جامعه است. از این رو فقدان چنین ضابطه کنترلی و مدیریت اخلاقی در بروز فساد نقش اساسی ایفا می‌کند. بر این اساس با توجه به رویکرد بی‌سازمانی اجتماعی، می‌توان الگوی نظری ریشه‌های فساد را در شکل ۱ ترسیم کرد.

از سوی محققان با کارشناس و خبره (علوم اجتماعی) با شاخص کاپا ($\kappa = P_i$) مورد بررسی قرار گرفت که در آن $PA_o = (PA_e - PA_e) / (1 - PA_e)$ میزان توافق مشاهده شده و PA_e میزان توافق مورد انتظار است. مقدار کاپا بین صفر تا یک نوسان دارد و هرچه مقدار آن به یک نزدیک باشد، نشان می‌دهد توافق بیشتری بین مرورگران وجود دارد. به این ترتیب که شخص دیگری از نخبگان علوم اجتماعی، بدون اطلاع از نحوه ادغام کدها و مفاهیم ایجاد شده به دسته‌بندی کدها در مفاهیم اقدام کرده، سپس مفاهیم ارائه شده را با مفاهیم پژوهشگران این مطالعه مقایسه کرده است. در نهایت با توجه به تعداد مفاهیم ایجاد شده و مفاهیم ایجاد شده متفاوت، مقدار کاپا محاسبه شده است. همان طور که در جدول ۲ نشان داده می‌شود پژوهشگران ۳۳ مفهوم و خبرگان ۲۸ مفهوم ایجاد کرده‌اند که از این تعداد ۸ مفهوم مشترک هستند.

جدول ۲. پایایی روش فراترکیب

	نظر محققان			
	پاسخ	بله	خیر	مجموع
نظر خبرگان	بله	A=۲۳	B=۵	۲۸
	خیر	C=۱۰	D=۰	۱۰
	مجموع	۳۳	۵	۳۸

مأخذ: همان.

توافق مشاهده شده: $(A+D)/N=23/28=0.60$

توافق مورد انتظار یا شانسی:

$$(A+D)/N * (A+C)/N * (C+D)/N * (B+D)/N =$$

$$0.60 * 0.86 * 0.26 * 0.13 = 0.0174$$

$$\kappa_{\text{paa}} = p_o - p_e / 1 - p_e = 0.56$$

بر این اساس مقدار شاخص کاپا برابر با ۰/۵۶ محاسبه شده که با توجه به شاخص کاپا، در سطح توافق متوسط به بالا قرار گرفته است.

۵. یافته‌های پژوهش

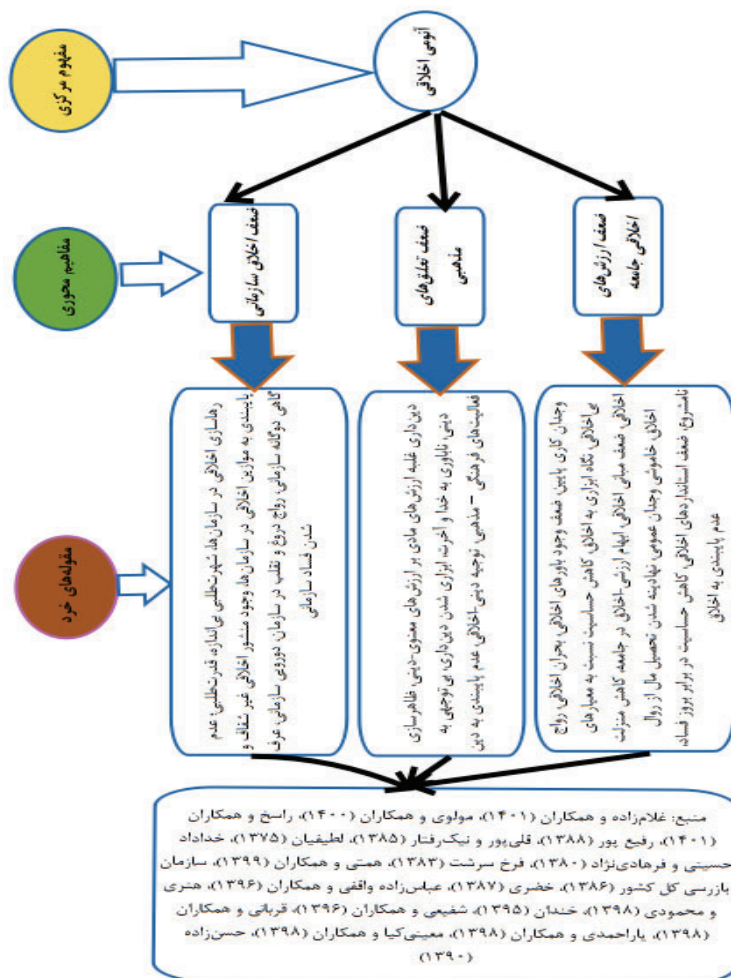
- به لحاظ نوع پژوهش ۸۶/۶ درصد مقاله؛ ۶/۶ درصد کتاب و ۶/۶ درصد گزارش پژوهشی بوده است.
- به لحاظ رشته مورد مطالعه ۲۲/۲۳ درصد علوم اقتصاد؛ ۳/۳ درصد علوم تربیتی؛ ۱۰ درصد علوم سیاسی؛ ۶/۶ درصد جامعه‌شناسی؛ ۳۶/۶ درصد علوم مدیریت و ۱۰ درصد رشته علوم حقوق بوده است.
- از نظر روش مورد مطالعه؛ ۳/۳ درصد روش کمی؛ ۲۳/۳ درصد روش کیفی؛ ۴۰ درصد روش اسنادی - کتابخانه‌ای و ۳۳/۳ درصد ترکیبی (کمی+کیفی) بوده است.
- به لحاظ نوع فساد مطالعه شده؛ ۵۰ درصد فساد اداری؛ ۳/۳ درصد فساد سیاسی؛ ۶/۶ درصد فساد سازمانی، مالی و ورزشی؛ ۲۶/۶ درصد فساد کلی بوده است.

۵-۱. عوامل مؤثر بر فساد (نتایج فراترکیب پژوهش)

در این قسمت یافته‌های حاصل از پژوهش برحسب شاخص‌ها تفکیک و با نرم‌افزار مکس کیوی دی (۲۰۲۲)؛ تجزیه و تحلیل شده است.

- آنومی اخلاقی

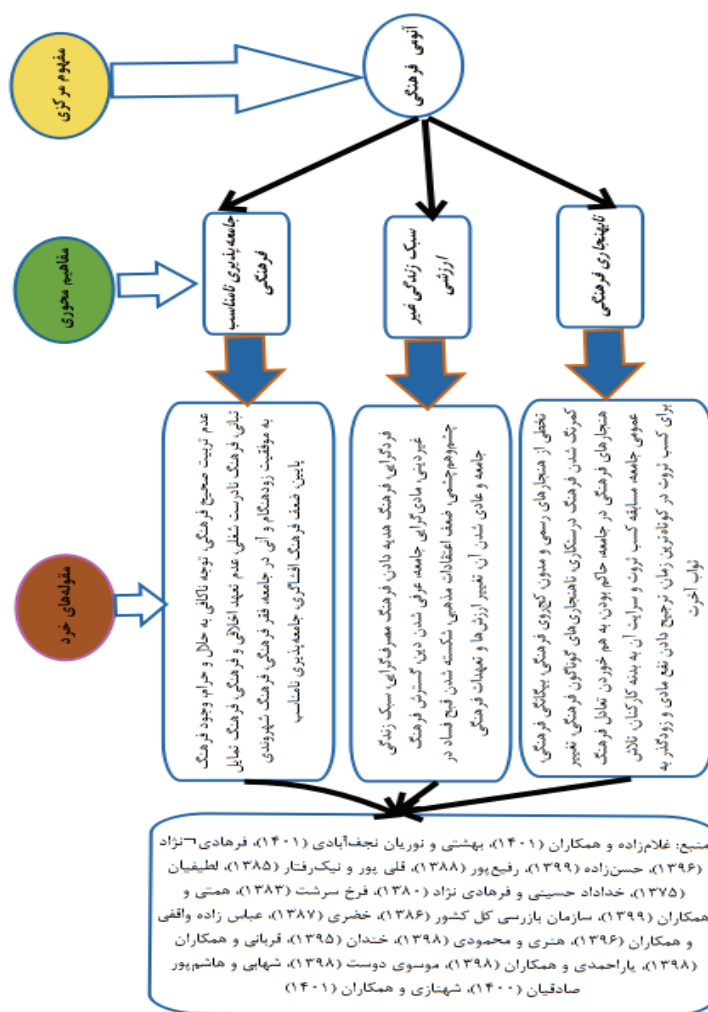
شکل ۲. عوامل آنومی اخلاقی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

– آنومی فرهنگی

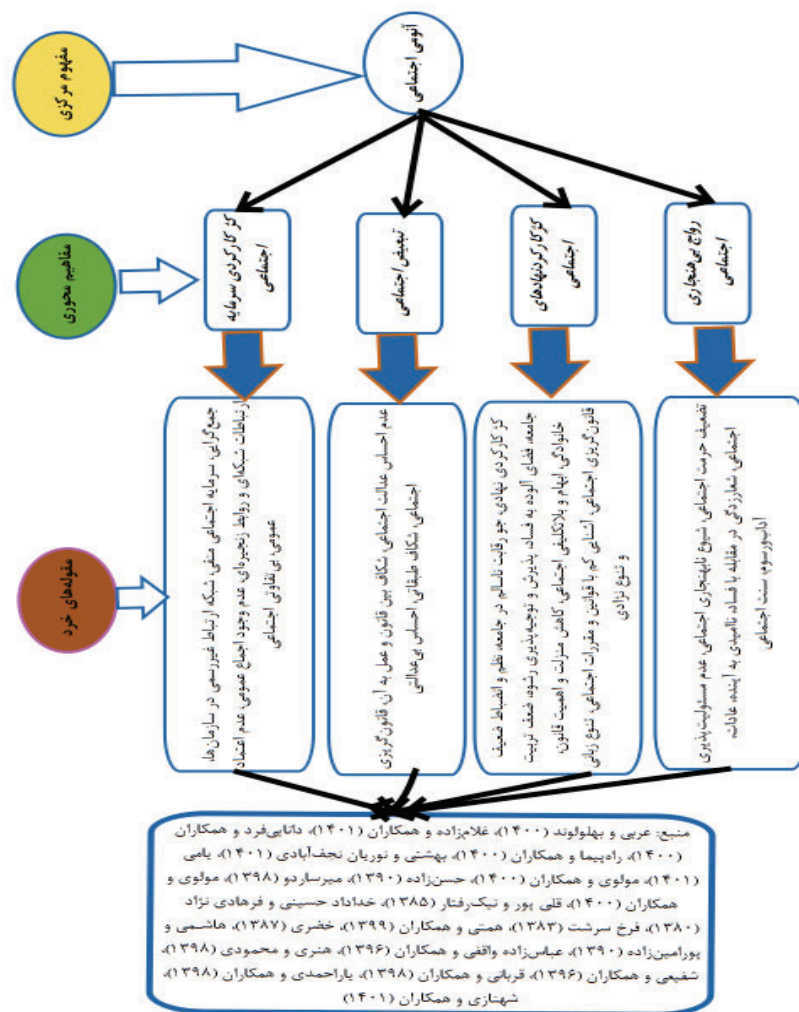
شکل ۳. عوامل آنومی فرهنگی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

- آنومی اجتماعی

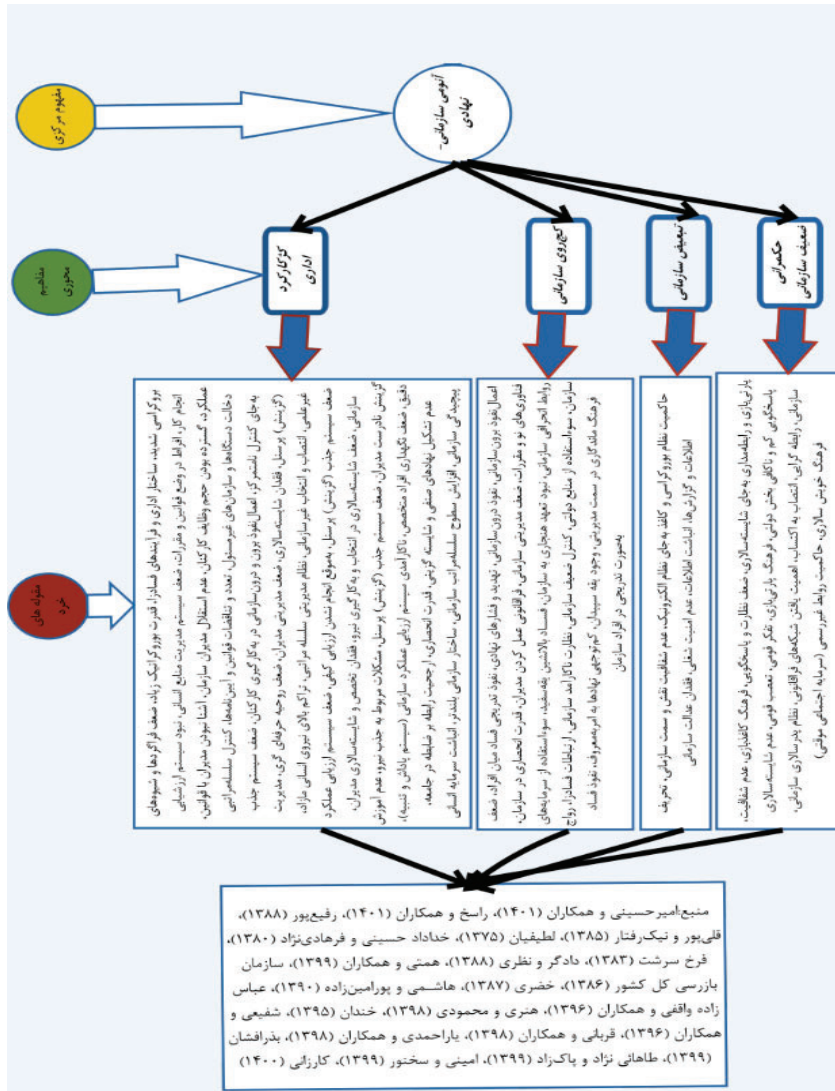
شکل ۴. عوامل آنومی اجتماعی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

- آنومی سازمانی - نهادی

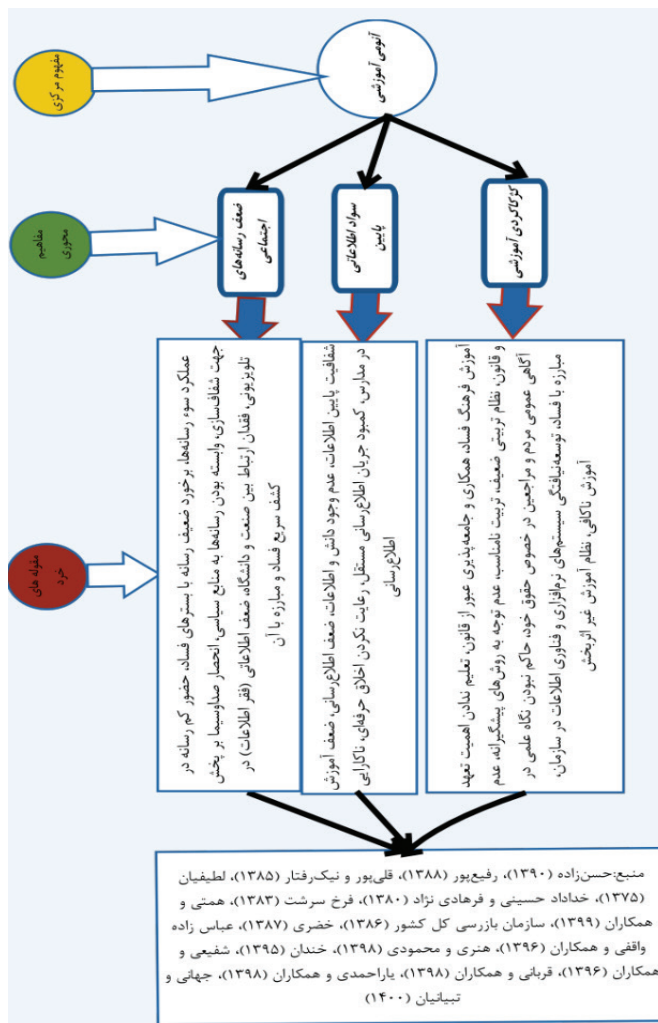
شکل ۶. عوامل آنومی سازمانی - نهادی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

– آنومی آموزشی

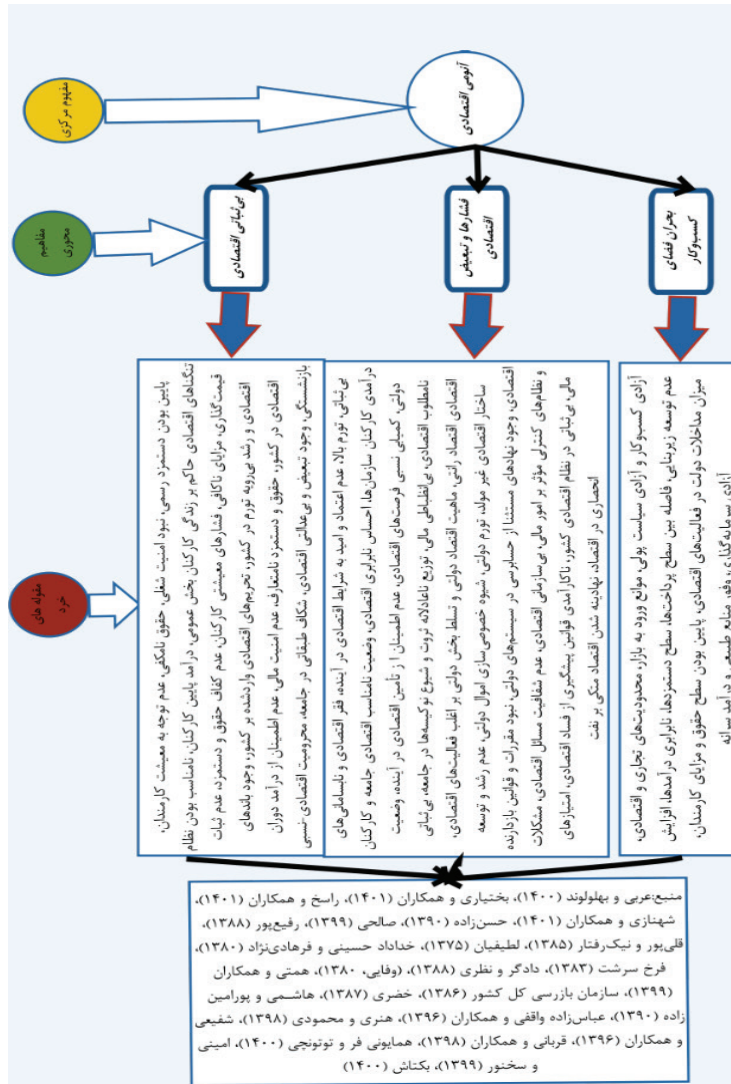
شکل ۷. عوامل آنومی آموزشی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

آنومی اقتصادی

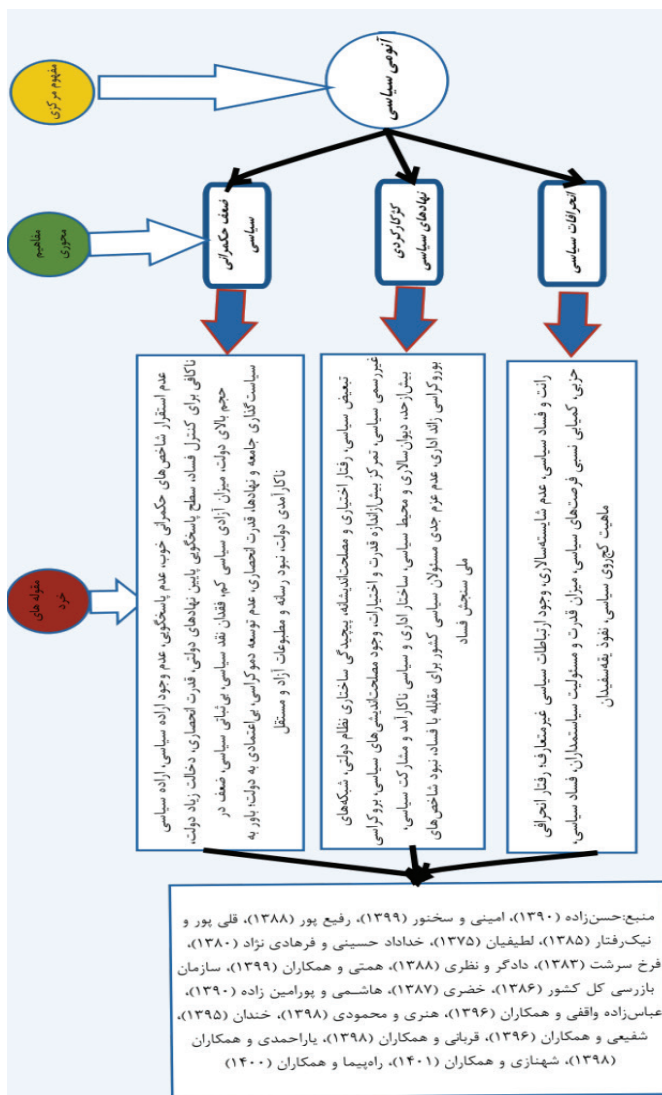
شکل ۸. عوامل آنومی اقتصادی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

-آنومی سیاسی

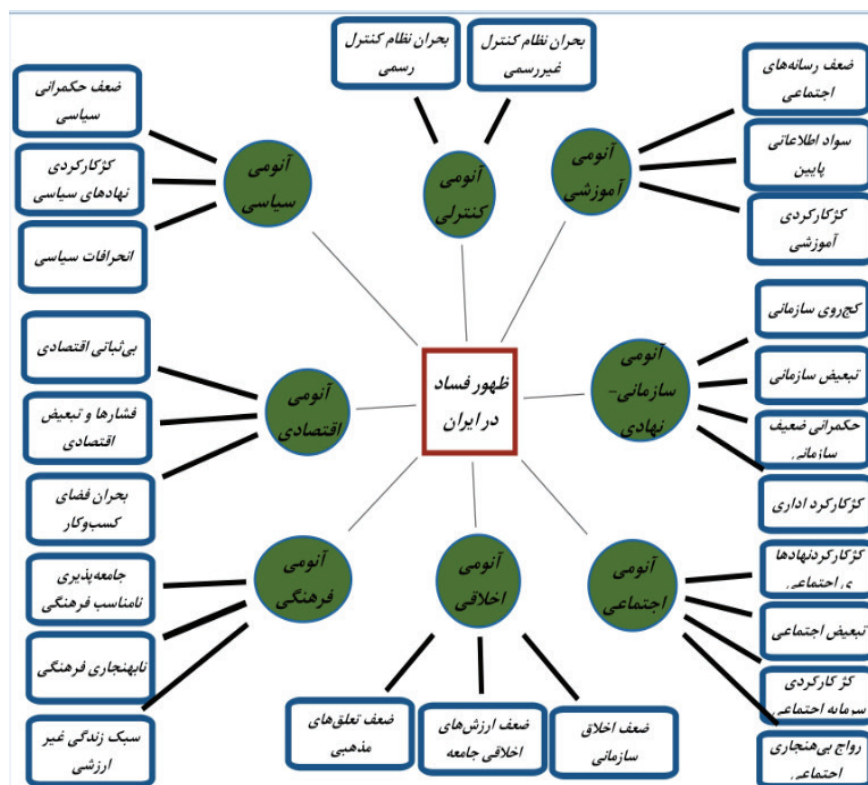
شکل ۹. عوامل آنومی سیاسی مؤثر بر فساد

مأخذ: همان.

بر این اساس در آخرین گام فراترکیب، مدل مفهومی (الگوی اصلی) به صورت زیر تدوین شده است:

شکل ۱۰. الگوی یکپارچه ظهور فساد در ایران

مأخذ: همان.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فساد مسئله‌ای اجتماعی است که در همه جوامع با هر فرهنگ و ساختار جغرافیایی یافت می‌شود. کشورهای توسعه‌یافته، در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته سطح فساد متفاوتی را تجربه می‌کنند که به مراتب در کشورهای توسعه‌یافته به دلیل مکانیسم مدرن کمتر و در کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته به دلیل ساختار اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، نمود بیشتری دارد. با توجه به تفاوت روش پژوهش‌ها (کمی و کیفی) در ایران در بازه زمانی ۱۳۷۵ الی ۱۴۰۲، از روش فراترکیب برای پاسخ به پرسش تحقیق استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد ریشه‌های فساد در جامعه ایرانی در آنومی چندبعدی از جمله اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سازمانی - نهادی، آموزشی، کنترلی و سیاسی نهفته است:

آنومی اخلاقی: اخلاق به معنای خلق، عادت و خصیصه ارزشی اطلاق می‌شود. آنومی اخلاقی، نوعی کژکارکردی در حوزه اخلاقی از جمله ضعف وجدان و ایمان، کم‌رنگ شدن عقاید و باورهای دینی، رواج فردگرایی و سودجویی، بحران در نظام تربیتی ارزش اخلاقی و نبود یک اساسنامه اخلاقی به مثابه کنترل‌گر درونی افراد است. کاهش اخلاق در جامعه، زمینه را برای عبور فرد از معیارهای قانونی - اجتماعی ایجاد کرده و سطح پیشگیری از فساد را کاهش می‌دهد. ضعف سازه درونی اخلاق که به مثابه پلیس مخفی عمل می‌کند، باعث غلبه ارزش‌های مادی شده و در نتیجه بحران اخلاقی پدید می‌آید، کاهش نظارت‌گری اخلاق بر وجدان عمومی، سرمنشأ اقدام به فساد است. هرچه جامعه از اقتدار اخلاقی دورتر، به دلیل کاهش وجدان جمعی و ترس بازدارنده درونی، احتمال ارتکاب به فساد بیشتر می‌شود.

آنومی فرهنگی: فرهنگ شکل‌دهنده و پایه اصلی یک سازمان اجتماعی است، عدم تربیت صحیح فرهنگی جامعه، توسعه اجتماعی را با اختلال و کژکارکردی

روبه‌رو می‌سازد. نابسامانی فرهنگی از جمله اهمیت ندادن به منافع جمع، حلال و حرام، سودجویی، تلاش برای انباشت هر چه بیشتر پول، رواج سبک زندگی غیردینی (مصرفی و غربی)، چشم‌هم‌چشمی و مصرف متظاهرانه، معیار تلقی شدن موقعیت مالی و ثروت، زمینه‌های آنومی فرهنگی هستند که بستر اصلی فساد را شکل می‌دهند. هر چه اختلال در نظام و سامان فرهنگی از جمله فرهنگ، گویش، صحبت کردن، نظام تربیتی و آموزشی (خانواده، مدرسه و دانشگاه)، عرفی شدن و رواج سبک زندگی غیربومی، تعارض در سلايق و ذائقه فرهنگی (نوع پوشش، کردار، تعامل و گفتگو) بیشتر شود، کارایی فرهنگی برای مقابله با بی‌نظمی و فساد از بین می‌رود. هنجارهای فرهنگی بایدونبایدهای رفتاری است که به‌عنوان قالب عملکردهای اجتماعی در جامعه وجود داشته و هرگاه قدرت اعمال نفوذ بر عملکردها را از دست دهد، پیامد آن آنومی فرهنگی است. هر چه نظام فرهنگی دچار آنومی شود، شرایط برای رفتارهای منجر به فساد نیز افزایش می‌یابد.

آنومی اجتماعی: بین آنومی اجتماعی و تمایل به فساد ارتباطی وجود دارد. آنومی اجتماعی، به اختلال در سطح نظام اجتماعی از جمله ابهام، سرگشتگی، فقدان پیش‌بینی‌پذیری جامعه، تغییرات و تحولات سریع جامعه و شتابان آن است. در این شرایط شکاف اجتماعی، تبعیض، بی‌عدالتی، پارتی‌بازی، خشونت و عدم اجماع نسبت به نظم اجتماعی افزایش می‌یابد. آنومی اجتماعی، به‌معنای فقدان اجماع و هماهنگی نسبت به پیشامدهای اجتماعی است، وجود شکاف اجتماعی، شدت محرومیت نسبی، تبعیض اجتماعی و وجود ناکامی اجتماعی، فضای اجتماعی ناسالم، عدم سرمایه اجتماعی غنی، بی‌تفاوتی اجتماعی نسبت به هم باعث شکل گرفتن رفتارهای انحرافی در جامعه می‌شود. این شرایط آنومیک، بسترهای اجتماعی را به‌سوی ظهور فساد برای حل نیازها و پاسخ به محرومیت‌ها، ترغیب می‌کند.

آنومی کنترلی: هرچه سطح کنترل اجتماعی دچار اختلال شود، به همان میزان تمایل به فساد بیشتر می‌شود. کنترل به معنای نظارت بر جامعه است که دو حالت رسمی و غیررسمی دارد. بحران کنترل غیررسمی شامل بحران نظارت از طریق شبکه‌های دوستان، والدین، خانواده، همسایه و مشارکت عمومی در اطلاع‌رسانی رفتارهای مرتبط با فساد است و اختلال کنترل رسمی، همان کاهش اقتدار و کارایی نظام قضایی، انتظامی و برخوردی‌های قانونی نهاد دولت در خصوص فساد است. آنومیک شدن نظام کنترلی، در هر دو سطح، ترویج‌کننده بی‌تفاوتی اجتماعی و افزایش فردگرایی، خودخواهی اجتماعی و گریز از ضابطه‌های قانونی است. در این حالت، روزه و رویه‌های زیادی در نظام اداری و غیراداری برای انجام فساد وجود خواهد داشت. هر زمان کنترل غیررسمی کارایی خود را از دست دهد، کنترل رسمی جایگزین می‌شود. هرچه سطح کنترلی هر دو بعد کاهش یابد، امکان تخلف نیز افزایش می‌یابد. کنترل دو بعد درونی و بیرونی دارد. درونی شامل اخلاقیات، معنویات و نوعی پلیس مخفی و درونی است و هر زمان با بحران مواجه شود، افراد دست به تخلف می‌زنند. کنترل بیرونی همان معادل پلیس بیرونی است، بیرونی دو بعد رسمی و غیررسمی دارد. هرچه حلقه درونی جامعه یعنی کنترل درونی ضعیف شود به همان اندازه جامعه محتاج کنترل بیرونی می‌شود. در نتیجه این شرایط، انجام فساد شدت بیشتری به خود می‌گیرد.

آنومی اقتصادی: بین اقتصاد آنومیک و تمایل به انجام فساد رابطه‌ای دوطرفه وجود دارد. نظام اقتصادی نابهنجار (فقدان ثبات و پایداری بلندمدت)، شرایط اخلاقی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در این حالت، فقدان عادت نظام اجتماعی به رویه‌های اقتصادی، شکل‌دهنده اختلال در سطح نظام رفتاری است. پیامد نظام اقتصادی آنومیک شکاف طبقاتی (بالا، متوسط و پایین) است یعنی هر گروهی که

دسترسی بیشتری به امکانات داشته باشد، در طبقات بالای اجتماع قرار دارد و آنهایی که دسترسی کمتری به منابع دارند، قاعدتاً در طبقات پایین جامعه قرار می‌گیرند. فقدان اشتغال کافی، توزیع نابرابر فرصت‌ها، انحصار اقتصادی و شکاف‌های گسترده درآمدی؛ فاصله طبقاتی را عمیق و عمیق‌تر کرده و باعث کاهش نظم اقتصادی می‌شود، به طوری که در اذهان جامعه، اقتصاد حالتی آشفته، سراسیمه و بیمارگونه دارد، پیامدهای چنین فضایی، ایجاد کنش اقتصادی منحرفانه (استفاده از رانت و فساد برای دستیابی به هدف) است. تغییرات سریع اقتصادی (افول و رونق ناگهانی)، به دلیل ناسازگاری و تطبیق انتظارات مردمی و ایجاد هیجانات جمعی و بی‌ثباتی روانی، زمینه انحراف از قوانین اقتصادی است.

آنومی سازمانی: هرچه سازمان دچار آنومی شود، به همان میزان شرایط انجام فساد بیشتر خواهد شد. وقتی سازمان ارزش‌هایش را به طور شفاف بیان نمی‌کند، آنومیک می‌شود. سازمان آنومیک سازمانی است که فاقد نشانه‌های حیات بوده، ضعف همبستگی در کلیت اجتماعی‌اش مشاهده می‌شود و به‌ویژه به آسانی، دستخوش بی‌اخلاقی می‌شود. آنومی سازمانی به بی‌هنجاری و اختلال در سطح سازمانی اطلاق می‌شود که ارزش‌های سازمانی را زیر پا گذاشته است. وجود نظام بوروکراسی پیچیده اداری، کاغذبازی، عدم اتصال سازمان به فناوری هوشمند کنترلی، تداخل کاری وظایف و مسئولیت سازمانی، کاهش تعهد و وفاداری سازمانی و درنهایت فقدان سرمایه اجتماعی سازمانی (اعتماد، مشارکت و انسجام) بسترهای فساد را افزایش می‌دهد.

آنومی آموزشی: با افزایش آنومی آموزشی، تمایل به فساد بیشتر خواهد شد. آنومی آموزشی به اختلال و کژکارکردی، بلاتکلیفی، ابهام و آشفتگی در ساختار، اهداف و سیاستگذاری نظام آموزشی (دانشگاه، مدرسه، رسانه و خانواده) اطلاق می‌شود. هرچه شدت این آنومی افزایش یابد، تربیت نیروی انسانی از حالت هنجار به طیف

نابهنجار نزدیک می‌شود که این فرایند بسسترهای افزایش فساد و رفتارهای ناسالم را افزایش می‌دهد. آموزش یکی از مهم‌ترین عامل در جامعه‌پذیری به امور بهنجار، قوانین و کردار و رفتار صحیح اجتماعی است، فقدان تربیت مناسب در نظام آموزشی به دلیل بلا تکلیفی عدم سنجیت نیاز آموزشی با صنعت و جامعه، نوعی شکاف در صنعت و آموزش دیده می‌شود، به این ترتیب که افراد حرفه‌ای در تقسیم کار عادلانه سازمانی قرار نمی‌گیرند و در نتیجه، کژ رفتاری (فساد) برای حل نیازهای اجتماعی و محرومیت به کار گرفته می‌شود.

آنومی سیاسی: بین آنومی سیاسی و تمایل به فساد رابطه وجود دارد. آنومی سیاسی به معنای اختلال در سیاستگذاری سیاسی است. میزان مشارکت پایین سیاسی، بی‌اعتمادی و عدم عمل به تصمیمات مجریان قانون و واگرایی با تصمیمات سیاسی نشانگر آنومی شدن فضای سیاسی است. وقتی فضای سیاسی در اثر کاهش کارایی جمعی، ناتوانی در حل نیاز و مطالبه اجتماعی و تعدد قوانین نتواند ساماندهی دقیق کند، در حالت آنومیک به سر می‌برد. وضعیت سیاسی آشفته، نابسامان، قواعد و قوانین متعدد، تصمیمات سیاسی متعدد و گاهی متناقض، بی‌توجهی به نیازهای اجتماعی و انباشت مطالبه و عدم پاسخ به موقع، به آنومی شدن فضای سیاسی منجر می‌شود و در نهایت بسسترهای فساد برای تبانی و واکنش به تصمیمات و رفتار سیاسی و کنش اعتراضی و انتقامی، شدت بیشتری به خود می‌گیرد.

مطابق الگوی بی‌سازمانی اجتماعی، علت مهم تمایل جامعه به انجام فساد، در آنومیکی شدن فضای اجتماعی است. تغییرات سریع اقتصادی - اجتماعی باعث تأخر فرهنگی در جامعه شده و آنومی چندبعدی را ایجاد کرده است و در نهایت به دلیل فقدان پایداری طولانی‌مدت، عدم پیش‌بینی تحولات آتی، کاهش نظارت و سرمایه اجتماعی، بی‌ثباتی اجتماعی، شکاف اجتماعی، محرومیت نسبی و تضاد

ارزشی (اخلاقی و فرهنگی)، فردگرایی و بی‌تفاوتی مدنی و کاهش کارایی جمعی، فساد در جامعه شیوع یافته است. تنها سازوکار مهم مبارزه با فساد در جامعه، کاهش پیچیدگی نظام اداری (کاغذبازی) و هوشمندسازی روابط اداری و تعاملات اجتماعی است. مطالعات نظریه بی‌سازمانی اجتماعی، انحراف جامعه از ضابطه قانونی و اخلاقی را در فضای بی‌سازمانی اجتماعی به تصویر کشیده است. آنها شکستن مکرر قواعد، قوانین و هنجارهای اجتماعی را یکی از شاخص‌های مهم وضعیت آنومیک و آشفته جامعه می‌دانند. ریشه این بی‌سازمانی در تأخر فرهنگی جامعه در اثر نوسازی اجتماعی است، ناهماهنگی نهادها، توسعه ناموزون، شکاف طبقاتی، تضاد ارزش‌های سنتی و نوین جامعه، جابه‌جایی سریع ارزش‌ها و تغییرات ناگهانی جامعه، شرایط آنومیک تولید می‌کند که در آن امکان گریز از قانون جامعه سهل‌تر می‌شود. به این دلیل مطابق یافته‌های تحقیقی (فرا ترکیب مطالعات)، فساد در ایران تنها یک علت نهایی دارد که دارای ابعاد و مؤلفه‌های هشت‌گانه است که آنومی چندگانه شهرت یافته است. آنومی چندگانه به نوعی از آنومی اطلاق می‌شود که در حوزه‌های مختلف در جامعه رخ داده و تجربه می‌شود. پیشگیری و حل مسئله فساد، نیازمند آن است که در تک‌تک این مؤلفه‌ها، سیاستگذاری مناسب انجام گیرد و سرانجام میزان فساد کنترل شود.

منابع و مأخذ

۱. افشار، زین‌العابدین (۱۳۹۹). بررسی جامعه‌شناختی علل ناکارآمدی سیاست‌ها و برنامه‌های ضد فساد در ایران بعد از انقلاب، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
۲. افشار، زین‌العابدین، سلیمان پاک‌سرشت و سعید افشار (۱۳۹۷). «فرایند شکل‌گیری فساد در ایران بعد از انقلاب»، فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال هفتم، ش ۲.
۳. امیرحسینی، سیداحسان، علی انصاری و مهرزاد حمیدی (۱۴۰۱). «طراحی الگوی عوامل مؤثر بر فساد اداری - مالی در سازمان‌های ورزشی»، فصلنامه مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، پیاپی ۵۶.
۴. امینی، امیر و محمد سخنور (۱۳۹۹). «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد اداری مانع تحقق اقتصاد مقاومتی»، مجله مطالعات راهبرد بسیج، ش ۸۷.
۵. بختیاری، حسین، علی صالح‌نیا و وحید سیفی (۱۴۰۱). «طراحی مدل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد اقتصادی در ایران با رویکرد مدل‌سازی ساختاری - تفسیری»، فصلنامه مجلس و راهبرد، پیاپی ۱۰۹.
۶. بذرافشان، روح‌اله (۱۳۹۹). «بررسی رابطه ساختار سازمانی و سلامت نظام اداری در شرکت ملی گاز ایران»، مجله مدیریت و حسابداری، دوره ۶، ش ۲.
۷. بشیریه، حسین (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی سیاسی، نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی، تهران، نشر نی.
۸. بکتاش، اسلام (۱۴۰۰). «پدیده فساد اداری و بررسی جامعه‌شناختی علل و آثار و راهکارهای مقابله با آن»، مجله پژوهش‌های جدید در مدیریت و حسابداری، دوره جدید، ش ۵۱.
۹. بهشتی، سیدصمد و محمد نوریان نجف‌آبادی (۱۴۰۱). «تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فرهنگ فساد (مورد مطالعه: شهروندان نجف‌آبادی)»، پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، سال یازدهم، ش ۲۰.
۱۰. توسلی، غلام‌عباس (۱۳۸۸). نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران، انتشارات سمت.
۱۱. جلیلی، محدثه (۱۳۹۷). «شاخص‌های سنجش فساد»، <http://css.ir>.
۱۲. جهانی، جواد و حسن تیبانیان (۱۴۰۰). «عامل سازمانی و مدیریتی مؤثر بر فساد اداری مالی در سازمان‌های دولتی»، مجله مدیریت و تجارت الکترونیک، دوره ۲.

۱۳. حسن‌زاده، محمد (۱۳۹۰). «بررسی ابعاد مختلف فساد اقتصادی و ارائه راهکار رسانه‌ای برای رسانه ملی در مواجهه با آن»، *گروه اقتصاد و رسانه*، ش ۵۳۶.

۱۴. حسینی‌هاشم‌زاده، داود (۱۳۹۳). «بررسی علت‌های قانونی - قضایی فساد و ارزیابی وضعیت راهبردهای قانونی - قضایی مبارزه با فساد»، *فصلنامه نظارت و بازرسی*، دوره ۸، ش ۲۸.

۱۵. خداداد حسینی، سیدحمید و محسن فرهادی‌نژاد (۱۳۸۰). «مطالعه فساد و روش‌های کنترل»، *مدیریت پژوهش در ایران*، سال اول، ش ۵.

۱۶. خضری، محمد (۱۳۸۷). «آسیب‌شناسی روش‌های مبارزه با فساد اداری در ایران»، *مطالعات راهبردی*، ش ۱.

۱۷. خندان، عباس (۱۳۹۵). «فساد سیاسی و اداری: تأثیرات متقابل و نقش عوامل اجتماعی»، *اقتصاد مقداری*، ش ۴.

۱۸. دادگر، یداله و روح‌اله نظری (۱۳۸۸). «نقش مقابله با فساد اقتصادی در ارتقای بهره‌وری ملی»، *نگرش راهبردی*، ش ۱۳۶.

۱۹. دانایی‌فرد، حسن، زینب مولوی و آرزو سهرابی (۱۴۰۰). «جنبه تاریک سرمایه اجتماعی: بررسی نقش سرمایه اجتماعی در تمایل به فساد اداری»، *مجله مدیریت سرمایه اجتماعی*، سال هشتم، ش ۳.

۲۰. راسخ، کرامت‌اله، سمیرا رحمانیان و محمدرضا کریمی (۱۴۰۱). «تبیین‌کننده‌های اجتماعی گرایش به فساد اداری و مالی در بین کارمندان دولتی شهر جهرم»، *مجله مطالعات جامعه‌شناختی*، ش ۵۴.

۲۱. راه‌پیما، عبدالمجید، حمید پیشگاه‌هادیان، محمدعلی خسروی و حسین تفضلی (۱۴۰۰). «بررسی تأثیر عوامل گسترش فساد اداری بر شاخص‌های اقتصادی و ارائه راهکارهای مقابله‌ای»، *فصلنامه مطالعات سیاسی*، پیاپی ۵۴.

۲۲. ربانی خوراسگانی، رسول، علی ربانی، محمدرضا عابدی و محمد گنجی (۱۳۸۶). «فرهنگ و شادی: رویکردی نظری و تجربی در زندگی روزمره سرپرستان خانوار در شهر اصفهان»، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، دوره ۳، ش ۸.

۲۳. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۸). *سرطان اجتماعی فساد*، تهران، شرکت سهامی انتشار.

۴۰۹ _____ مطالعه عوامل مؤثر بر وقوع فساد: فراترکیب پژوهش‌ها

۲۴. زاهدی، شمس‌السادات (۱۳۸۸). مدیریت فراملی و جهانی، نگرش تطبیقی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۲۵. سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۸۶). «فساد اداری، عوامل بروز و راهکارهای پیشگیری و مقابله با آن»، گزارش تحقیقاتی، www.sokhangoo.net.

۲۶. شارون، جوئل (۱۳۷۹). ده پرسش از دیدگاه جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.

۲۷. شفیعی، شهرام، مهرعلی همتی‌نژاد و یوسف پرواز (۱۳۹۶). «تبیین اثر عوامل سازمانی و مدیریتی بر بروز فساد اداری مالی در سازمان‌های ورزشی (مطالعه موردی استان گیلان)»، فصلنامه مدیریت و توسعه ورزش، سال هفتم، ش ۱، پیاپی ۱۳.

۲۸. شهبابی، محمود و مریم هاشم‌پور صادقیان (۱۴۰۰). «رسانه‌های اجتماعی و بازنمایی فساد: مطالعه بازنمود فساد توسط کاربران ایرانی در شبکه اجتماعی اینستاگرام»، مجله مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ش ۶۲.

۲۹. شهنازی، روح‌اله، ابراهیم هادیان و گل آیین افضل (۱۴۰۱). «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد اقتصادی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی»، فصلنامه راهبردی اقتصادی، پیاپی ۴۰.

۳۰. صالحی، مصطفی (۱۳۹۹). «عوامل بروز فساد اداری از دیدگاه اسلام»، فصلنامه قانون‌یار، سال چهارم، ش ۱۴.

۳۱. طاهایی‌نژاد نوبری، سیدعلیرضا و بتول پاکزاد (۱۳۹۹). «شناسایی گلوگاه‌های فساد در مجموعه صنعت نفت به‌منظور اتخاذ تدابیر پیشگیرانه»، مجله تعالی حقوق، سال ششم، ش ۱.

۳۲. عباس‌زادگان، محمد (۱۳۸۳). فساد اداری، تهران، مطالعات فرهنگی ایران.

۳۳. عباس‌زاده واقفی، شیرین‌السادات، جلیل دلخواه و لطفاله فروزنده دهکردی (۱۳۹۶). «شناسایی علل بومی بروز فساد اداری: مورد مطالعه شهرداری تهران»، دانش حسابرسی، ۱۷(۶۸).

۳۴. عربی، سیدهدادی و الهه بهلولوند (۱۴۰۰). «شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر فساد مالی مبتنی بر رویکرد بیزین (مطالعه موردی: کشورهای غنی از منابع طبیعی)»، مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ش ۴۱.

۳۵. عشایری، طاهّا و فاطمه نامیان (۱۳۹۸). هشت پرسش جامعه‌شناختی جامعه ایران، تهران، نشر جامعه‌شناسان.

۳۶. عشایری، طاهّا، طاهره جهان‌پرور، حمیدرضا تأملی و الهام عباسی (۱۴۰۱). «مطالعه عوامل مؤثر بر ظهور فساد اداری و الگوهای پیشگیری از آن به روش استقرایی فراترکیب»، فصلنامه نظارت و بازرسی، ۱۶(۶۱).

۳۷. غلامزاده، داریوش، محمد عباسی و مهرداد احمدی‌راد (۱۴۰۱). «فساد اداری و گلوگاه‌های آن در ساختار سازمانی و مدیریتی مورد مطالعه مراکز علمی و دانشگاهی (ستاد اداری و مراکز دانشگاه علمی کاربردی)»، نشریه چشم‌انداز حسابداری و مدیریت، سال پنجم، ش ۶۳.

۳۸. فرخ‌سرشت، بهزاد (۱۳۸۳). «بررسی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری به‌منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن در روند توسعه جمهوری اسلامی ایران»، دانش مدیریت، ش ۶۶.

۳۹. فرهادی‌نژاد، محسن (۱۳۸۳). «بررسی تطبیقی فساد اداری در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه»، تحول اداری، ش ۴۵.

۴۰. _____ (۱۳۹۶). مهار فساد: تجارب و راهبردها، سمنان، انتشارات دانشگاه سمنان.

۴۱. فرهادی‌نژاد، محسن و محمد نظریان (۱۳۹۰). «پیمایشی طولی در زمینه علل فساد اداری و روش‌های کنترل (۱۳۸۸-۱۳۷۸)»، چشم‌انداز مدیریت دولتی، ش ۸.

۴۲. قربانی، اسماعیل و حسین فیض‌آبادی (۱۳۹۲). «واکاوی دیدگاه‌های جامعه‌شناختی انحرافات اجتماعی»، فصلنامه دانش انتظامی خراسان شمالی، سال اول، ش ۳.

۴۳. قربانی، محمدحسین، احسان محمدی و حسین زارعیان (۱۳۹۸). «تدوین الگوی مدیریت فساد در ورزش ایران»، رویکردهای نوین در مدیریت ورزشی، دوره ۷، ش ۲۶.

۴۴. قلی‌پور، رحمت‌اله و طیبه نیک‌رفتار (۱۳۸۵). «فساد اداری و راهکارهای مناسب برای مبارزه با آن»، مجلس و راهبرد، ش ۵۳.

۴۵. کارزانی، جبار (۱۴۰۰). «عوامل مؤثر بر وقوع فساد اداری از دیدگاه وکلا شهر ایلام»، مجله مطالعات حقوقی، ش ۴۹.

۴۱۱ _____ مطالعه عوامل مؤثر بر وقوع فساد: فراترکیب پژوهش‌ها

۴۶. گر، تدرابرت (۱۳۹۸). *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟*، ترجمه علی مرشد، تهران، انتشارات مطالعات راهبردی.
۴۷. لطیفیان، احمد (۱۳۷۵). «عوامل مؤثر در فساد اداری و راه‌های مبارزه با آن»، *دانش و توسعه*، ش ۴.
۴۸. مظفر، حسین، منیژه ذکریایی و مریم ثابتی (۱۳۸۸). «آنومی فرهنگی و اعتیاد به مواد مخدر در بین جوانان ۱۳-۲۸ ساله شهر تهران»، *پژوهشنامه علوم اجتماعی آزاد گرمسار*، سال سوم، ش ۴.
۴۹. مظلومی، نادر و سلمان سفیدچیان (۱۳۹۴). «بررسی نقش ظرفیت تغییر در شکل‌گیری آنومی سازمانی»، *فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی*، سال چهارم، ش ۲.
۵۰. معینی‌کیا، مهدی، رامین غریب‌زاده، سلیم کاظمی و شیما غریب‌زاده (۱۳۹۸). «تحلیل رابطه بین معنویت در محیط کار و فساد اداری: نقش میانجی اخلاق حرفه‌ای»، *مجله اخلاق در علوم و فناوری*، سال چهاردهم، ش ۲.
۵۱. موسوی‌دوست، سیدمحمد (۱۳۹۸). «علل و پیامدهای فساد اداری»، *مجله رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری*، ش ۲۵.
۵۲. موسوی، نجم‌الدین، علی شریعت‌نژاد و محسن عارف‌نژاد (۱۳۹۵). «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ایجادکننده آنومی سازمانی در سازمان دولتی با استفاده از فن دلفی‌سازی»، *فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی*، دوره ۴، ش ۴ (پیاپی ۱۶).
۵۳. میرساردور، طاهره (۱۳۹۸). «بررسی نگرش دانشجویان در مورد علل اجتماعی فرهنگی فساد اداری»، *مجله پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال سیزدهم، ش ۳ و ۲۹۴.
۵۴. میرمحمدی، سیدمحمد و اکبر حسن‌پور (۱۳۹۰). «نظام اداری ایران: تحلیلی بر مشکلات و چالش‌ها»، *فصلنامه چشم‌انداز مدیریت دولتی*، سال دوم، ش ۸.
۵۵. هاشمی، سیدحامد و سعیده پورامین‌زاده (۱۳۹۰). «فساد اداری و راهبردهای مبارزه با آن»، *بررسی‌های بازرگانی*، ش ۵۰.
۵۶. همایونی‌فر، رضا و جلیل توتونچی (۱۴۰۰). «بررسی عوامل مؤثر بر فساد اداری در کشورهای منتخب تولیدکننده نفت با رویکرد برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای: کاربرد مدل کوانتایل»، *مجله برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ش ۴۱.

۵۷. همتی، محبوبه، مرتضی علویان و مله کریمی (۱۳۹۹). «دولت پری‌بندال: چارچوبی تئوریک برای فهم فساد سیاسی»، فصلنامه سیاست نظری، ش ۲۷.

۵۸. هنری، حبیب و احمد محمودی (۱۳۹۸). «تبیین الگوی کمی عوامل بروز فساد در صنعت فوتبال ایران»، مطالعات مدیریت رفتار سازمانی در ورزش، دوره ۶، ش ۲، پیاپی (۲۲).

۵۹. یاراحمدی، حمیدرضا، علی‌اصغر پورعزت، داود کیاکجوری و یوسف نفی‌پوربانی (۱۳۹۸). «مروری بر پیشران و پسران‌های فساد در سازمان‌ها با استفاده از روش فراترکیب»، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۲۳، ش ۸۸.

۶۰. یامی، زهرا (۱۴۰۱). «بررسی عوامل مؤثر بر باور شهروندان به فساد اقتصادی در صدور مجوزهای شهرسازی شهرداری مشهد»، رساله کارشناسی ارشد رشته اقتصاد، دانشگاه فردوسی مشهد.